

מטלת ביצוע באזרחות

בנושא: משפט התורה ומשפט המדינה

כתיבה:

אריה וולהנדלר

עדו רכניץ

ייעוץ: הרב ד"ר איתמר ורהפטיג

תשע"א 2011

www.dintora.org

לפניות:

דוא"ל: info@dintora.org

טלפון: 02-9973888 שלוחה 6

מבוא למורה

החתימה לכונן את החוק בישראל על פי משפט התורה

במסמך המכונן של מדינת ישראל – "מגילת העצמאות" – נקבע ש"מדינת ישראל... תהיה מושתתת על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונם של נביאי ישראל". קריאה זו לא באה בחלל ריק, אלא נבעה מפעולתם וחתירתם של רבים. ביניהם הרב יצחק אייזיק הרצוג, שהיה הרב הראשי לארץ ישראל ואשר פעל בצורה נמרצת שמשפט המדינה יהיה על פי משפט התורה.

עוד קודם להקמת המדינה פעל הרב הרצוג לשם קבלת חוקה על פי ההלכה ופרסם מאמרים רבים בעניין זה. הוא קרא "לעבד... מצע למשפט, שיתחשב באופי הדמוקרטי של המדינה". גם הראשון לציון הרב עוזיאל גרס כי "השאלה העומדת בפנינו היא מציאת דרך נכונה של מזוג התורה במדינה". ומתוך כך קרא לחידוש המוסדות המתאימים והמוסמכים, ובראשם הקמתו מחדש של בית הדין הגדול.

לאחר קום המדינה, נקבע שהמצב החוקי שהיה בתקופת המנדט הבריטי לא ישתנה: דיני המעמד האישי (נישואין וגירושין) והעניינים הכרוכים בהם ימשיכו לידון על פי בתי הדין הדתיים. שאר סדרי המשפט נקבע שימשיכו להיות נידונים על פי המשפט האנגלי, עד להחלפתם בחקיקה של הכנסת. זאת, על אף הצהרת מגילת העצמאות.

משראה שחזונו הולך ומתרחק ממימוש הקים הרב הרצוג במסגרת "מכון הרי פישל" את ה"מכון למשפט התורה". בהרצאתו על מטרותיו של המכון קרא הרב: "הנה הושיבו בית משפט עליון ותורת ישראל לא נדרשה, לא נזכרה ולא נפקדה... כלום לא היתה מחובתה הראשונה של הממשלה להכריז ולהודיע שכוונתה ומטרתה היא, שישוב משפט התורה לחדש ימיו כקדם, ושממשלת ישראל עתידה לבקש עצה, הדרכה והוראה מפי חכמי התורה בנוגע לתקנות והשלמות הדרושות בשטחים ידועים במשפט התורה, כשיינתן לו תוקף מלכותי".

במשך השנים נעשו פעולות רבות אשר הקנו למדינת ישראל מאפיינים רבים של מדינה יהודית השואבת מהמסורת היהודית. ניתן לציין מאפיינים סמליים: סמל מדינת ישראל בו מופיעה המנורה, דגל ישראל הלקוח מצורת הטלית ובו מגן דוד, המנון המדינה הכולל ביטויים המבטאים את זיקת העם היהודי לארצו, ובשמה של הכנסת. כמו גם בחקיקתם של חוקים עם מאפיינים יהודיים, כגון, מעמד הרבנות הראשית לישראל, חוק איסור מכירת חמץ, חוק איסור גידול חזיר, חוק שעות עבודה ומנוחה, ועוד רבים.

בשנת 1985 התקבל תיקון לחוק יסוד: הכנסת, אשר הגדיר את אופיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. בהמשך נעשה שימוש בהגדרה זו גם בחוקי יסוד נוספים: חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, וחוק יסוד: חופש העיסוק. אלא שמשמעות הגדרת המדינה כ"יהודית ודמוקרטית" שנויה בפועל במחלוקת. למעשה התפתחו גישות רבות לגבי אופייה של מדינת ישראל כאשר כל אזרח במדינה מפרש את המושג על פי ראות עיניו, בין הגישות הקיימות באשר להגדרת מדינת ישראל כמדינה יהודית נמנות: מדינת הלכה, מדינת לאום תרבותי, מדינת העם היהודי ועוד. בפסיקת בג"ץ ניתן להגדרה זו פירוש מצמצם ומינימאלי.

חוק יסודות המשפט

חוק יסודות המשפט (תש"ם-1980) אשר התקבל בכנסת קבע שבכל מקום בו יש לקונה משפטית (כלומר מצב שהחוק אינו עוסק בו) על השופט לפסוק על פי עקרונות המשפט העברי: "ראה בית המשפט שאלה משפטית הטעונה הכרעה, ולא מצא לה תשובה בדבר חקיקה, בהלכה פסוקה או בדרך של היקש, יכריע בה לאור עקרונות החירות, הצדק, היושר והשלום של מורשת ישראל". במשרד המשפטים הוקמה המחלקה למשפט עברי אשר פועלת, בין היתר, ליישום חוק יסודות המשפט מתוך כוונה להביא בפני המחוקקים והעוסקים במשפט את עמדת המשפט העברי. בין תפקידיה כתיבת חוות דעת כחלק מתהליך החקיקה, הכנת טיעונים בפני בתי המשפט, עריכת השתלמויות לשופטים ועורכי דין, ועוד

בבית המשפט העליון התגלו חילוקי דעות בשאלה כיצד יש לפרש את החוק: השופט מנחם אלון פירש את חוק יסודות המשפט כמחייב את השופט לפנות למשפט העברי במידה וישנה שאלה משפטית שלשון החוק אינו עונה עליה. בניגוד לו, השופט אהרון ברק, טען שהחוק אינו מחייב את השופט אלא מהווה מקור להשראה פרשנית גרידא. כמו כן, לשון החוק העמומה "עקרונות החירות, הצדק, היושר והשלום של מורשת ישראל" לא חייבה, לדעתו, את הפנייה להלכה.

מעמד בתי המשפט מבחינה הלכתית

ראשית נקדים, שיש איסור הלכתי ללכת לבתי משפט של גויים (המכונים במקורותינו: "ערכאות של גויים") וכך פוסק השולחן ערוך: "כל הבא לידון בפניהם, הרי זה רשע, וכאילו חרף וגדף והרים יד בתורת משה רבינו עליו השלום" (שולחן ערוך חושן משפט, סימן כו, סעיף א).

בתי המשפט במדינת ישראל עוררו שאלה הלכתית, שהרי מחד גיסא, הם מחויבים לדון על פי חוקי הכנסת, ולא על פי ההלכה, ומאידך גיסא, השופטים הם יהודים ברובם. חלק מהמשפטנים הדתיים סברו שאין לבתי המשפט הגדרה של "ערכאות של גויים" ומותר ללכת לדון לפנייהם. משום שבבית המשפט דנים שופטים יהודים והנו חלק ממוסדות המדינה היהודית ועל כן אינו "ערכאות של גויים" אלא דינו כדין "ערכאות שבסוריה" (כלומר, בתי משפט בהם דנים שופטים יהודים שאינם בקיאים בהלכה ומותר בדיעבד להישפט בפניהם, מנחם אלון, המשפט העברי, כרך ג, עמ' 1605-1607; יעקב בזק, תחומין ב, עמ' 523-526). אולם, רוב רובם של פוסקי ההלכה מכל גווני הקשת הדתית תמימי דעים שבתי המשפט מוגדרים כ"ערכאות של גויים" ועל כן אין לפנות לבתי המשפט בנושאים מסוימים שיפורטו מיד (הרב יעקב אריאל, תחומין א, עמ' 319-328, ראו עוד: פרופ' אליאב שוחטמן, מעמדם ההלכתי של בתי המשפט במדינת ישראל, תחומין יג, עמ' 337).

יחד עם זאת, גם פוסקי ההלכה התירו להתדיין בבתי משפט כאשר קיימים נסיבות בהם אי אפשר לקיים דין תורה:

בתחום האזרחי (תביעות שבין אדם לחברו) - התירו התדיינות בבית משפט רק כאשר הנתבע אינו מוכן להתדיין בבית דין רבני, או במצב בו מתגונן בפני תביעה שהוגשה נגדו בבית המשפט. חילוקי דעות הלכתיים קיימים ביחס לבתי משפט לעבודה העוסק ביחסי העבודה במשק שיש המתירים לפנות אליו ויש האוסרים (סקירה על בתי דין המותרים והאסורים ניתן לראות בספרו של יגאל מוניסר, המשפט וישראל, פרק ג – אלו בתי משפט אסורים?).

בתחום הפלילי (תביעות של המדינה כנגד עבריינים) – ההלכה אינה תובעת סמכות שיפוט, וקיים היתר גורף מצד הפוסקים לפנות לבתי המשפט במסגרת הכלל "דינא דמלכותא – דינא". מסיבה זו, הפוסקים התירו להגיש תלונה במשטרה על כנגד אדם.

בתחום המנהלי (תביעות של אדם כנגד רשויות המדינה, כגון, הגשת בג"ץ) – ההלכה מאפשרת לכנסת לקבוע חוקים ולייסד מוסדות שידונו על פיהם,

בשני התחומים האחרונים, להלכה ישנן קביעות עקרוניות, אלא שכרגע הן אינן יכולות לבוא לידי ביטוי במדינת ישראל.

בתי הדין הרבניים

כאמור למעלה, במקביל לבתי המשפט פעלו בתי הדין הרבניים הממלכתיים בשני תחומים. בסמכותם היה לדון בענייני המעמד האישי ובכל הנושאים הכרוכים בכך כגון הסדרי ראייה, חינוך, מזונות ועוד. בנוסף, כאשר הצדדים היו מסכימים על כך, בתי הדין היו פועלים

כבוררים ודנים בנושאים אזרחיים שונים כדיני עבודה, חוזים, זכויות יוצרים, שותפויות, קניינים ועוד.

בשני העשורים האחרונים נפגעו בתי הדין בשני תחומי פעולתם. בתחום הראשון, על ידי הקמת בתי המשפט למשפחה (1995). כך נוצר בית משפט מקביל העוסק בתחום זהה על פי המשפט האזרחי. בין הצדדים לדיון התרחב המושג "מרוץ סמכויות" שבו כל צד מנסה לפנות לבית משפט שייטיב איתו יותר¹. במקביל, בג"ץ מכרסם באופן שיטתי בסמכותם הבלעדית של בתי הדין הרבניים לדון בנושאים הכרוכים במעמד האישי (כגון, פסיקת בג"ץ 10109/92, בנוגע להחלטה על משמורת ילדים, מופיעה במאמרו של הרב שלמה דיכובסקי, בתחומין כד, עמ' 59).

התחום השני, בו פסקו בתי הדין כבוררים, נפגע בפסיקת בג"ץ (8638/03) שאסרה על בתי הדין הרבניים הממלכתיים לדון כבוררים בנושאים אזרחיים. השופטת איילה פרוקצ'ה נימקה את פסק דינה בכך שבית הדין הרבני יכול לדון רק בנושאים בהם הוא הוסמך על פי החוק, ואין לו אפשרות לקיים בוררות.

פגיעה נוספת בסמכות בית הדין לפסוק על פי ההלכה מקורה בסמכות של בית המשפט העליון לבקר את פסיקותיו של בית הדין הרבני. מסיבה זו בית הדין הרבני אינו תמיד יכול לפסוק על פי ההלכה כיוון שהוא יודע שבית המשפט עלול לשנות את פסק הדין. (לדוגמא: פס"ד בבלי הדין ב"הלכת השיתוף" וראה מאמרו של הרב שלמה דיכובסקי, תחומין יח, "הלכת השיתוף – האם דינא דמלכותא").

בתי הדין לממונות

בתי הדין הפרטיים לממונות אשר התקיימו כל השנים בצידה של המערכת הממלכתית זוכים בעת האחרונה לביקוש רב. הם יונקים את סמכותם החוקית מכוח חוק הבוררות ופסק הדין שלהם ניתן לאכיפה באמצעות הוצאה לפועל. הם נגישים וזולים כיוון שהם אינם מצריכים ייצוג של עורך דין. רבים האזרחים שומרי המצוות מבקשים לחתום על חוזה שתקף על פי

¹ אמנם עוד קודם להיות בתי המשפט למשפחה בתי משפט השלום והמחוזי דנו בנושא המעמד האישי אלא שהקמת בתי המשפט למשפחה היוותה שינוי מהותי בשני דברים: 1. היקף הפניה בנושא המעמד האישי התרחב מאוד מאז הקמת בתי המשפט למשפחה, 2. נוצר "מסלול התנגשות" בין בתי המשפט למשפחה ובין בתי הדין בו בתי המשפט למשפחה מבקרים ופוסלים את פסיקת בתי הדין (הרב שלמה דיכובסקי, תחומין כד). וראה עוד בנושא דחיקת בתי הדין הרבניים מלדון בדיני המעמד האישי אצל אלון, המשפט העברי כרך ג' פרק 43 עמ' 1473 – 1477.

ההלכה, ואשר קובע שבמידה ויתגלה סכסוך ממוני יתקיים הדיון בבית דין הפוסק על פי ההלכה.

להלן רעיונות לבעיות ומשימות, כדי שהמורה יוכל להנחות בעזרתם את התלמידים.

בעיות

1. האם בתי הדין לממונות מאיימים על שלטון החוק והדמוקרטיה בישראל?
2. האם צמצום סמכויות בתי הרבניים מהווה פגיעה בחופש הדת בישראל, כיון שנאסר על צדדים להתדיין בהסכמה בבית דין רבני?
3. האם דיון בבתי הדין לממונות במסגרת חוק הבוררות מהווה פתרון למתח בין דת ומדינה בתחום המשפט, או דווקא מלבה את המחלוקת?
4. האם ההתעלמות מהמשפט העברי במדינת ישראל מנוגדת להגדרתה כ"יהודית ודמוקרטית"?
5. האם בבתי הדין לממונות נשמרות זכויות אזרח ואדם, כגון, שמירה על זכויות נשים?

משימות

1. פגישה בבית הספר עם נציג בית דין לממונות "ארץ חמדה – גזית" לראיון ע"י קבוצות תלמידים.
2. פגישה בבית הספר עם נציגי הקליניקה למשפט עברי באוני' בר אילן שמייצגת בעלי דין בבתי דין לממונות לראיון ע"י קבוצת תלמידים.
3. בדיקה עם מוסדות דתיים האם הם עורכים חוזים ע"פ ההלכה ומתדיינים בבית דין כאשר ישנה מחלוקת. במקרה שלא, הפעלת לחץ ציבורי (עצומה, הפגנה) בעניין.
4. פעולות להעלאת המודעות לחשיבות הדתית והאזרחית של חתימה על חוזה על פי ההלכה: פרסומת, מודעות, פעילות לנוער.
5. מיני סקר לגבי היעזרות בבתי דין בקרב הציבור הדתי, ושאלות של זהות אישית וקולקטיבית של מדינת ישראל.
6. פגישה בבית הספר עם נציגת מכון משפטי ארץ (גב' שירית סדן, בעלת מ.א. במשפטים) לראיון בנוגע למעמדן של נשים בבית הדין לממונות.

סיפור מסגרת למטלת ביצוע: משפט התורה ומשפט המדינה

נושא כללי – דת ומדינה

"צעד אחר צעד ננחיל לאזרחי ישראל את חוקי התורה ונהפוך את ההלכה למשפט המחייב במדינה... יש להחזיר למדינת ישראל את מורשת האבות, דברי התורה הראשונים והאחרונים שבה יש פתרון מלא לכל השאלות שאנו עוסקים בהם."

(שר המשפטים יעקב נאמן בכנס למשפט עברי)

"שר המשפטים האמור לבצר את שלטון החוק הדמוקרטי ואת מערכת המשפט בישראל, בחר להעניק רוח גבית לקבוצה הרואה בבתי המשפט כערכאות גויים ולקעקע בכך, פעם נוספת את אמון הציבור בשלטון החוק... השלטת ההלכה על החוק הישראלי אינה עולה בקנה אחד עם עקרונות הדמוקרטיה הבסיסיים, ועם אופייה של מדינת ישראל כמדינה מתקדמת ונאורה."

(גלעד קריב, מנכ"ל התנועה הרפורמית, אתר "הארץ"²)

מאז היווסדה של מדינת ישראל היא הציבה בחזון ובחקיקה את זיקתה של המדינה ומוסדותיה למורשת היהדות. הדבר בא לידי ביטוי במגילת העצמאות כמו גם בחוקי היסוד ובחקיקה מפורטת.

למרות זאת, בחינת החקיקה והפסיקה בבתי המשפט מלמדת על פער גדול ביניהם ובין ההלכה והמורשת היהודית.

בשיח הציבורי הדתי עולות לא אחת סוגיות הנוגעות ליחס לבתי המשפט של מדינת ישראל. יש הרואים בבתי המשפט "ערכאות של גויים" ויש הרואים במוסדות אלו, כשאר המוסדות במדינת ישראל, "אתחלתא דגאולה". קיימות גם עמדות ביניים המחלקות בין משפט פלילי ומנהלי שבהם יש לדעתם הצדקה הלכתית לבתי משפט להכריע על פי חוקי המדינה. לבין משפט אזרחי, אשר עוסק בתביעות ממוניות, ובו יש לפנות, במידת האפשר, לבתי דין הפוסקים על פי ההלכה.

כהמשך לעמדה זו קיימת מגמה ההולכת וגוברת של אזרחים שומרי מצוות החותמים על חוזים על פי ההלכה. זאת, משום שהם חפצים שהיחסים המסחריים ביניהם יהיו מבוססים על דין תורה, וכן במידה ויתגלה סכסוך תעוגן זכותם לפנות לבית דין תורני מוסכם. זכות זו

² <http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1133629.html>

מעוגנת בחוקי המדינה על פי חוק הבוררות הנותן סמכות אכיפה אזרחית (הוצאה לפועל) לבית הדין לממונות.

במשך שנים רבות הייתה קיימת אפשרות לפנות לבית דין הרבני הממלכתי שלצד עיסוקו המרכזי בגירושין, היה מקיים גם בורריות ממוניות. לפני מספר שנים, בית משפט העליון אסר על בתי הדין הממלכתיים לדון בתביעות אזרחיות (בג"ץ סימה אמיר).

הסיפור מעלה בעיות ונושאים מתחום מקצוע האזרחות: חקיקה דתית, חופש דת, חופש מדת, מגילת העצמאות, גישות לאופי הרצוי של מדינת ישראל.

עליכם לבחור בעיה אמיתית אחת העולה מתוך סיפור המסגרת ולנסחה, להציג אותה ולהסביר את הרקע שלה בקצרה, לחקור אותה, להציג את ממצאיכם ולמצוא לה פתרון מעשי ומנומק, שיבטא את התכנים והעקרונות שנלמדו באזרחות. ולבסוף עליכם להציג תוצר המייצג את הפתרון הנראה לכם מתאים ביותר לפתור בעיה זו.

התוצר הסופי הנדרש הוא הכנת מצגת שתופנה לגורם מתאים (יש להסביר ולנמק מיהו גורם זה ומדוע דווקא הוא נבחר על ידכם) שעשוי לסייע בפתרון הבעיה או לקדם את הפתרון לבעיה.

במהלך העבודה עליכם:

❖ לזהות קושי אמיתי הקשור לתופעה עליה מדבר סיפור המסגרת ולהציג כבעיה אזרחית

❖ להסביר את הרקע של הבעיה האזרחית בקצרה, תוך שימוש ב – 2-3 מקורות אמיתיים, עדכניים ורלוונטיים לנושא המבהירים את הבעיה ומאפשרים ניסוח ממוקד יותר של הבעיה; עליכם לנמק מדוע בחרתם דווקא במקורות מידע אלה, תוך קישור והתבססות על ידע נלמד מתחומי התוכן

❖ לבדוק את הבעיה האזרחית ולאסוף עליה נתונים מהשטח באמצעות כלי בדיקה מתאים - עריכת שאלון הכולל 20 – 30 שאלים, 5-10 שאלות לשאלון או ראיונות לשני מרואיינים מתאימים לדון בבעיה כאשר הראיונות מתייחסים ובודקים את הבעיה שהקבוצה בחרה לעסוק בה ותורמים להתוויית דרך לפתרון. עליכם לנמק מדוע בחרתם להשתמש דווקא בכלי החקר המסוים.

❖ להציג את הממצאים שנאספו על פי כללי הצגת ממצאים שלמדתם ובדיקת ההלימה בין הממצאים לבין הבעיה שניסחה הקבוצה.

- ❖ לבסס טיעון, על סמך הממצאים שנאספו בסקירת הספרות ובבדיקת השטח, שיוביל למסקנה שתהווה בסיס לפתרון.
- ❖ למצוא לבעיה הנבדקת פתרון מעשי ומנומק, תוך התייחסות ליתרונות וחסרונות הפתרון המוצע. הפתרון צריך להוכיח את הידע שלכם על התכנים ומושגים שלמדתם בשיעורי האזרחות מתחומי התוכן. לבחור דרך הולמת ליישום הפתרון הנבחר ולהתחיל בביצועה. התוצר – הדרך ליישום הפתרון - הוא מהלך המהווה את תחילת הביצוע של הפתרון המוצע. עליכם לנמק את בחירת התוצר תוך התייחסות לגורם האזרחי אליו מופנה הפתרון והסבר מדוע דווקא הוא נבחר על ידכם .
- ❖ התוצר יכול להיות עצומה, כתבה, הפגנה, פניה לגופים שונים - עתירה לבג"ץ, פניה לחברי כנסת עם טיוטת הצעת חוק, פניה לארגונים חברתיים או מסחריים, דעת קהל ועוד. עליכם, התלמידים, להעביר את התוצר לגורם האזרחי אליו הוא מופנה.
- ❖ לכתוב יומן למידה אישי לאורך כל התהליך – החל מגזירת הבעיה ועד הצגת הפתרון ושליחת התוצר למענו.
- ❖ כתיבת העבודה ועריכתה על פי ההנחיות שניתנו.

פריטי מידע ומקורות אפשריים

- ☒ בתי המשפט – ערכאות של גויים? מתוך פסק דינו של השופט מנחם קליין :
<http://www.justice.gov.il/MOJHeb/MishpatIvri/Psika/Israel.htm>
- ☒ הרב יעקב אריאל, המשפט במדינת ישראל ואיסור ערכאות, תחומין א, עמ'
<http://www.zomet.org.il/?CategoryID=265&ArticleID=381> 327
- ☒ משפט התורה במדינת ישראל – הרב עדו רכניץ:
www.dintora.org/files/MEgilion1press2.pdf
- ☒ אתר רשת בתי הדין ארץ חמדה-גזית:
<http://www.erezhemdah.org/beitdin.asp?lang=he&PageId=35>